

Ігуменскі тракт

№ 30 (45)

Знаходка Ідэнтыфікаваны аўтограф Гётэ

Ён быў пастаўлены на адной з кніг, якая цяпер змяшчаецца ў фондах Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі. Гэты подпіс лічыцца найбольш каштоўным, хаця калекцыя аўтографіў гэтай установы змяшчае таксама тры подпісы Марка Шагала, аўтографы Рабэра дэ Мантэск'ю і Жана Эфэля, таксама шматлікіх беларускіх культурных дзеячаў: Петруся Броўкі, Максіма Танка, Янкі Брыля, Пімена Панчанкі, Яўстаха Тышкевіча, Лаўрэнція Абездарскага і многіх іншых.

Аўтограф Гётэ быў пастаўлены на рамана «Выбіральнае падабенства», які аўтар падарыў пражскаму банкіру-юрэцу Леапольду фон Лемелю. Письменник вёў з фінансістам дзелавое ліставанне і падарыў свой раман з аўтографам у якасці ўдзячнасці за аказаныя паслугі — здзелкі аказаліся для пісьменніка дастаткова выгаднымі.

Наступным уладальнікам кнігі стала каханая, а ў далейшым жонка Лемеля Соф'я. Ад яе кніга трапіла да іх дачкі Аўгусты, якая пераехала жыць у Парыж. Апошнім прадстаўнікам сям'і, ва уладанні якой знаходзілася кніга з аўтографам Гётэ, былі Анры і Маргарыта Жаваль.

Гэтая кніга значыцца ў спісе каштоўнасцяў, вывезеныя з Францыі падчас Другой сусветнай вайны. Да пачатку вайны бібліятэка Анры і Маргарыты Жаваль налічвала каля 3 тысяч тамоў. У гэтым спісе прысутнічае больш за 30 назваў найбольш рэдкіх кніг, канфіскаваных немцамі, з якіх 12 выяўлены ў фондах Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі.

Выстава

АД МІНІ-КНІГ ДА Вялізніх Інкунабул

Яшчэ Еўфрасіння Полацкая стварала рукапісы і захоўвала зборы рукапісных кніг. Лічыцца, што яна паклала пачаток бібліятэчнай справе ў Беларусі. З тых часоў месцы захоўвання кніг кардынальна мяняліся — гэта маглі быць і манастыры, і ўніверсітэты, і прыватныя калекцыі важных для беларускай гісторыі асоб. Крыху павандраваць у часе, удыхнуць пыл старадрукаў можна на выставе «Бібліятэка ў часе і прасторы», якая да 15 кастрычніка будзе экспанавана ў Нацыянальнай бібліятэцы Беларусі.

Манастырская бібліятэка (графіка XV ст., размалювана ад рукі)

Імёны мінуўшчыны

ПОМНІКІ ТВАЁЙ КРАІНЫ

Час ідзе. А помнікаў выдатным дзеячам Беларусі на вуліцах Мінска больш не становіцца... У гэцы, турыстаў, бізнесменаў складваецца, магчыма, памылковае ўражанне, што Беларусь не толькі не мае адметных асоб, але і ўвогуле не мае сваёй уласнай гісторыі. Гэта, між іншым, адбываецца і на іх стаўленні да беларусаў у свеце. Як бы вы паставіліся да чалавека, які не шануе памяці сваіх продкаў, не цікавіцца гісторыяй і культурай сваёй краіны, не можа з захваленнем распавесці пра нейкія знакавыя асобы сваёй краіны? Калі вы маеце нейкія думкі ў гэтым патрэбны, вышысьця, чым стандартны набор турыста — бар, праменад, гатэль — то такі сурзамоўца не выкліча ў вас асаблівага захвалення.

Некалі Зміцер Санько, галоўны рэдактар кніжнай серыі «Нашы слаўныя землякі», у артыкуле «На прысмыяныя месцах» («Культура», № 29 / 897 за 2009-07-18) пісаў: «Зразумела, што ў перспектыве ў Мінску мусяць паўстаць таксама помнікі каралю Міндоўгу, вялікім князям Вітаўту і Жыгімунту Старому, найвышэйшым германам Канстанціну Астрожскаму і Яну Каралю Хадкевічу, канцлерам Астафею Валовічу і Льву Сапегу, дзяржаўным дзеячам Тадэвушу Рэйтану і... Тут варта спыніцца.

ТАДЭВУШ РЭЙТАН

Можна заўважаць, што апошнім часам імя нацыянальнага героя Бе-

ларусі, дэпутата Сейма Рэчы Паспалітай ад Навагрудскага ваяводства ВКЛ Тадэвуша Рэйтана, які імкуніся сарваць Сейм і не дапусціць першага падзелу дзяржавы, паступова ўсе больш і больш прамаглёўваецца, не б'елым муром. Але да кардынальных зрухаў справа яшчэ не дайшла. Бо фактычна мы яшчэ толькі вывраліся з пляюшак бюспамітва...
І таму, запаніўшыся за словы спадара Санько, як за паручні, мы можам ушанаваць годнага чалавека, шычрага патрыёта нашай айчыны Тадэвуша Рэйтана, як таго патрабуе гістарычная справядлівасць. І не толькі ў сталіцы краіны, але і ў Навагрудку, Ляхавічах і, можа, у самой Гродна, дзе знаходзіцца родовае котлішча Рэйтанаў і якая ўжо шмат гадоў патрабуе неадкладнага клопату.

СТАЎЎ ПМНІК...
Як вядома, помнік Тадэвушу Рэйтану ў Грушаўцы ўжо стаяў, 150 гадоў таму. Праўда, надюга...
У 1824 годзе ў Грушаўцы нарадзіўся хлопчык, які пры хрышчэнні атрымаў імя Стэфан Міхал Ян. Бацькам яго быў Дамінік Рэйтан (племнік Тадэвуша), падпалкоўнік напалеонаўскіх войскаў. Пакуль што пра гэта Стэфана вядома не шмат. Але гэта пытанне часу. Нас цяпер цікавіць перш за ўсё тое, што недзе напрыканцы 1850-х гг. Стэфан (мажліва, у год, калі нарадзіўся ягоны сын Юзаф Пётр Павал (1857), апошні з роду) замовіў скульптару Тэадору Закрэўскаму бюст Тадэвуша Рэйтана. Іншым — велічуну капілку-вежку.

Амаль усе, хто згадваў помнік у сваіх артыкулах, пісалі, што ён некаторы час, магчыма, з 1860 г., стаяў у Грушаўцы, недалёка ад старога сядзібнага будынка. Але напярэдні паўстання Кастуся Каліноўскага ў 1863 г. быў дэмантаваны, запакаваны ў скрыню і схаваны да лепшых часоў.
Стэфан у 1863 г. памёр. Было яму на той момант усяго 39-40 гадоў. Імя яго не згадваецца сярод тых, хто браў удзел у паўстанні, і нібыта не было

СІМВАЛЫ АДМЕТНАСЦІ І АДКАЗНАСЦІ

10 фактаў і думак пра гербы і пячаткі

- 1. ГЕРАЛЬДЫКА — ПРЫКМЕТА ЕУРАПЕЙСКАСЦІ**
Геральдыка ўзнікла ў Заходняй Еўропе, яе правільны распаўсюдзіліся па ўсёй Еўропе. Наша краіна — самая ўсходняя тэрыторыя, на якой існавала сапраўдная геральдычная традыцыя. У Маскоўскай дзяржаве, напрыклад, назіраюцца сляды яе зараджэння, але 240 гадоў мангола-татарскага ярма павярнула развіццё культуры ў іншы бок. Толькі Пётр I, пасля таго як павываў у Галандыі, прайшоўся па тэрыторыі Беларусі агнём і мячом, убачыў, што гэта прыгожая традыцыя. Ён запрасіў галандскага мастацтвазнаўцу, каб стварыць геральдычную кантору ў Пецярбургу, аднак напачатку справа ішла вельмі млява. Немка Кацярына II паставіла ўсё на прафесійны ўзровень, аднак гэта ўжо позняя геральдыка — чыста еўрапейская з'ява.
- 2. СУЧАСНЫЯ ГЕРБЫ — ТОЛЬКІ ПРЫГОЖАЯ ТРАДЫЦЫЯ**
Герб быў народжаны эпохай феадалізму, а мы жывём у пост-індустрыяльным грамадстве. Як толькі пачалі нарадзжацца буржуазныя адносіны, патрэба ў гербе адпала. Сучасны герб — як прыжогчы матылёк, якога злавлілі, накалолі на іголку і на сцяну павесілі...
Раней выявы герба і пячаты супадалі. Старажытны прывілей казалі: «Надаём ім герб на пячатку». Гарадская пячатка адрыгала ролю сваёасаблівага знака якасці. У старажытнасці на ўпакоўкі тавараў, якія ішлі на экспорт з места (напрыклад, Мінскага), ставілі пячаткі: калі тавар першага гатунку — адну, а калі вышэйшага — дзве. А калі ж прадукцыя была ніжэйшага гатунку, то яе ўвогуле не пазначалі. Такім чынам горад прымаў на сябе адказнасць і гарантаваў якасць тавара. Сёння гэтая традыцыя памерла. Усоды выкарыстоўваецца дзяржаўны герб. Ён жа змяшчаецца і на гарычанках, хаця, па логіцы, там павінны быць гербы гарадоў. Даўней рада (гасравет) маела адзін герб, а гарычанкам — іншы. І рада, па нормах Магдэбургскага права, была больш галоўнай. Гарычанкам выконваў тое, што яна яму загадвала.
- 3. ЧЫМ БОЛЬШ СТАРАЖЫТНЫ ГЕРБ, ТЫМ БОЛЬШ ПАВАГІ**
Засталася толькі прыгожая традыцыя, аднак галоўнага закону геральдыкі трэба прытрымлівацца: чым больш старажытны герб, тым больш павагі да ўладальнікаў.
- 4. ЧЫРВОНЫ ВОСК — АСАБЛІВЫ ПРЫВІЛЕЙ**
Каралеўская ўлада магла памяняць пэўны абстрагаваны герб на новы, аднак гэта было звязана з важнымі гістарычнымі падзеямі. Напрыклад, у Магліеве спачатку быў герб «Вежа пад вакручным дахам», нададзены каралём Стэфанам Баторыем у 1577 годзе. Аднак у 1661 годзе каралём польскім і вялікім князем літоўскім Янам Казімірам быў нададзены новы герб: «У блакітным полі тры вежы, у адчыненай сярэдняй браме — рыцар у панцыры з уздытай шабляй у руцэ; на вежы круглая шыльда з выявай дзяржаўнага герба». Гэта адбылося пасля паўстання супраць царскіх войскаў у 1661 годзе. Дарчы, гэты падзеі апісаны ў апавяданні Уладзіміра Караткевіча «Нельга забіць». Спачатку маглібёды адкрылі варты царскім войскам, але тыя пачалі рабаваць іх. Гараджанам дамовіліся і падыялі паўстанне. Бурмістр Магілёва Леановіч выскочыў з крыкам «Пара!» на ганак ратушы — гэта быў сігнал для паўстання. Яны знішчылі ўсіх царскіх стральцоў, толькі адзін застаўся ў жывых, які быў у гацях у адной маглібёўскай удавіцы (пасля і грамадзянства Рэчы Паспалітай прыняў). За гэта горад займеў новы герб і быў прыраўнаваны да сталічнага, як Вільня. Акрамя таго, горад атрымаў права пячатча свае дакументы чырвоным воскам. Гэта, як правіла, маглі рабіць каралеўская і вялікаяжэацкая канцэлярыя, буйныя князі, магнаты, напрыклад Радзівілы. Звычайна ў гарадскіх канцэлярыях ва ўжытку быў воск зялёнага колеру, натуральнага, — а чырвоны воск абазначаў асаблівы прывілей.
- 5. МАГДЭБУРГСКІЯ ПРАВЫ — СВЕДЧАНАЕ СТАТУСА**
Гербы надаваліся не населеным пунктам, а жыхарам горада (мяшчанам), усёй іх грамадзе, і гэта часта залежала не ад іх колькасці, а ад самаадданаці і самаахвярнасці на карысць дзяржавы. Паказальным з'яўляецца прыклад Пераброддзя. У ім стала ўсяго тры рыбацкія хаткі. Аднак жыхары атрымалі Магдэбургскае права ад караля Стэфана Баторыя за тое, што падчас Лівонскай вайны паказалі каралеўскім войскам брод праз азёры, калі яны ішлі вызваляць Полацк.
- 6. ПЯЧАТКІ ВЫРАБЛЯЛІ ТОЛЬКІ «ЗЛОТНІКІ»**
Адзіная група рамеснікаў, якая вырабляла пячаткі, называлася «злотнікамі». Яны бралі за гэта даволі вялікую суму грошай. Калі ж асоба, што хацела займаць пячатку, была небагатая, яна звярталася да «партгату», або «штуку». У яе, сярод трох прадметаў, уваходзіла пячатка, якую трэба было выразаць з гелімам, шыфтом і літарамі вакол. Гэту працу падавалі калегі майстроў. Калі яны рабілі пэўныя заўвагі, падыспытны меў час іх высправіць. А пасля будучы майстар набываў бочку піва і рабіў «калячкі» — частаванне ўсіх сяброў цэха. Акрамя таго, кожны таварыш (падмайстар), каб быць дапушчаным да іспытаў, мусяў здзейсніць гадавую вандроўку ў замежныя краіны. Там папрацаваць і прывезці дакументы, што пацвярджалі гэта, і водгукі. Калі ён вяртаўся, то працаваў яшчэ год, і толькі пасля гэтага атрымаў дазвол здаваць іспыты на званне «майстра».
- 7. У РАМЕСНІКАУ СВАЕ ГЕРБЫ**
Герб — гэта знак, які дзавялае адрозніць аднаго чалавека ад другога, адну установу ад іншай. Раней людзі былі недастаткова пісьменнымі, таму патрэбны быў візуальны вообраз, каб чалавек запаміну і заўсёды мог пазначыць гэту функцыю і выконваў герб. На гербах рамесных цэхаў маглі быць выяўлены прылады працы, вырабы, пэўныя святыя, якія былі заступнікамі таго або іншага рамесніка. Маглі быць і абстрагаваныя выявы — грыфы, але гэта радзей. Напрыклад пячатка мінскага збройніцкага цэха была надзвычай прыгожай: гадзіннік (згарэк), скрыжаваны шабля і пісталет, а ўніз падкава і ключ. Бо цэх гэты быў аб'яднаны — згарніцкі, слясарскі, кавальскі і збройніцкі.
- 8. ГЕРБ — БЫЎ ПАД «ДУХГАЛОВЫМ АРЛОМ»**
Пасля першага падзелу Рэчы Паспалітай некаторым гарадам

Анатоль ЦТОЎ.
усходняй Беларусі давалі новыя гербы. На верхняй іх частцы была выява духагловага арла, на ніжняй — герб Вялікага Княства Літоўскага. Гэта рабілася для таго, каб прыніць жыхароў, маўлю: «Вось у вас дзяржаўны герб, а вы пад арлом ходзіце». Таму памылкова думалі, што царскі ўрад пасля таго, як прыйшоў да ўлады, надаваў гарадам герб ВКЛ. Дакументы сведчаць, што пеярбургскія геральдмейстры рабілі ўсё, каб падкрэсліць імперскія памкненні ўрада.

9. КАЛАБАРАЦЫЯНІСТЫ СІМВАЛАЎ НЕ МЕЛІ
Падчас Вялікай Айчыннай вайны калабарцыянiсты спрабавалі зацвердзіць у немцаў нацыянальныя сімвалы: гістарычныя гербы, сцяг і кветку васілёк. Лепаліска Берліна і Мінска па гэтай тэме працягвалі некалькі гадоў. На першы ліст, адпраўлены ў 1941 годзе, немцы адказалі: «У сувязі з тым, што будучыня Беларусі яшчэ не вызначана, заўчасна гаварыць пра нацыянальныя сімвалы». Апошні ліст з Германіі прыйшоў ў чэрвені 1944 года, у ім напісана: «У сувязі з абставінамі на франтах лічым далейшую перапіску нацыянальнымі сімваламі неэфектыўнай». Гэтыя дакументы называюцца «Берлінскі шшытак» і захоўваюцца ў Берліне. У 1991-1992 гадах іх копіі перавезлі ў Мінск па просьбе Галоўнага архіўнага ўпраўлення, была сфарміравана справа. Такім чынам, беларуская калабарцыянiсты спрабавалі зацвердзіць у немцаў пэўныя сімвалы, аднак завалоў не атрымалі і карыставалі імі стыхільна.

10. ПЯЧАТКА — СРОДАК ЛЕГАЛІЗАЦЫІ
Маюцца дакументы, што на тэрыторыі Беларусі напярэдні Кастрычніцкай рэвалюцыі большавікі распаўсюджвалі ўлёткі, аднак сцягане не верылі тым паперам, бо на іх не стаяла пячатка. Калі спецыяльнага водцёску няма — гэта не дакумент, гэта шпалгалка. Менавіта пячатка — сродка легалізацыі.
Увогуле інстытуці пячаткі 8000 гадоў. Беларуская найбольш старажытная — з часоў Ізяслава Уладзіміравіча, які памёр у 1001 годзе, таму мы можам казаць, што маем 1000-гадовую гісторыю сфрагістыкі (навуку, якая займаецца вывучэннем пячаткаў).

Анатоль Цітой — гісторык, пісьменнік, геральдыст, сфрагіст. Нарадзіўся ў Дрэздэне, да 15 гадоў жыў у Вільнюсе, пасля разам з бацькамі пераехаў у Мінск, дзе жыў на сённяшняй дзень. Пэўны час працаваў у Нацыянальным гістарычным архіве і быў адзіным у краіне старшым палеографам (спецыялістам, выбіраючы субсаны сімвал горада, варту арыентаваць на больш старажытны герб — у большасці краін свету так робіцца. Напрыклад, сучасны герб Гомеля з выявай рысы можна лічыць не зусім дакладным. Бо самым старажытным гермам гэтага горада, атрыманы ў 1560 годзе, з'яўляецца срэбны крыж у чырвоным полі, што абазначае абарону ад нячыстай сілы. Калі Беларусь у выніку трох падзелаў Рэчы Паспалітай трапіла ў склад Расійскай імперыі, царскі ўрад імкуніся выкрасціць нашы геральдычныя традыцыі, бо самакіраваньня ў царскай Расіі не было. Таму і Гомель замест абарончай сімволікі займеў выяву звера на гербе, які выкарыстоўваецца і цяпер.

Першы герб Гомеля, атрыманы ў 1560 годзе, — срэбны крыж у чырвоным полі — мае абарончую сімволіку. Другі, нададзены Расійскай імперыі ў 1855 годзе, — рысь, якая знаходзіцца пад духгалавым арлом, над імі — гарадская карона. Трэці — сучасны герб Гомеля, зацверджаны ў 1997 годзе.

Амаль усе, хто згадваў помнік у сваіх артыкулах, пісалі, што ён некаторы час, магчыма, з 1860 г., стаяў у Грушаўцы, недалёка ад старога сядзібнага будынка. Але напярэдні паўстання Кастуся Каліноўскага ў 1863 г. быў дэмантаваны, запакаваны ў скрыню і схаваны да лепшых часоў.
Стэфан у 1863 г. памёр. Было яму на той момант усяго 39-40 гадоў. Імя яго не згадваецца сярод тых, хто браў удзел у паўстанні, і нібыта не было да ўладальнікаў.
Стэфан у 1863 г. памёр. Было яму на той момант усяго 39-40 гадоў. Імя яго не згадваецца сярод тых, хто браў удзел у паўстанні, і нібыта не было да ўладальнікаў.

РАЗБУРЭННЕ МІФАУ

Але вернемся да помніка. Ёсць на ім надпіс, які распаўядае, калі ён быў усталяваны і каму прысвечаны. Усё добра, нават выдатна, за выключэннем аднаго. На помніку пазначаны год нараджэння — 1746. Гэта яшчэ не самы «страшны» варыянт, бо Генрык Грабоскі (далей сваяк Рэйтанаў) паставіў у родавыя капліцы мраморную пліту ў гонар Тадэвуша з зусім фантастычнай лічбай — 1752 г. Цяжка сабе ўявіць, які ў такой важнай справе, шмат разоў апісанай у розных даведніках, была дапушчана такая грубая памылка, якую паўтарылі і тыя, хто паставіў у 1993 г. каля грушаўскай капліцы памятны валун (1746), дадушы ад сябе, што Рэйтан бараніў «Рэч Паспаліту Польшчу»...

Зміцер ЮРКЕВІЧ, арт-суполка імя Тадэвуша Рэйтана

Навошта гарадам патрэбны помнікі выдатных асоб

з боку ўлады да Рэйтанаў прэтанзіі. Дык што здарылася? Быў ён паранены падчас нейкага невядомага бою поруч з Каліноўска ім ці... памёр сваёй смерцю? Загадка. Але тое, што быў ён, як і ўсе Рэйтанаў, патрыёт, не падлягае сумневу, інакш не наважыўся б замаўляць і ўсталяваць у гонар свайго дзедка помнік. Таму, мажліва, калі памёр гаспадар, а на гаспадарцы заставіў агны сын, якю на той момант было 6-7 гадоў, помнік схавалі, каб не выкліцаць залішняй увагі.
Але дзе ў той момант знаходзілася замоуленая Стэфанам прыгожая літая гатычная вежка вышыняй 10 метраў? Пра тое, што яна дайшла да Грушаўкі, што ў Грушаўцы стаяў помнік у поўным комплексе (як цяпер у Кракаве на Платану), аўтары не згадваюць.
Нам ізноў пашанцавала. Не так даўно быў адшуканы артыкул з газеты 1864 г., у якім аўтар з захваленнем апісвае менавіта тую каласальную памераў вежку, якую любіў ахвотны можа паслещ паглядзець на фабрыцы PP. Evans, Llorip і Rau (Варшава) перад адпраўкай яе ў Грушаўку. Аўтарам плана названы вядомы архітэктар Марконі. Яго ажыццявіў малады, але вядомы ў мастацкім асяродку будаўнік Хайнрых.
Гэтыя звесткі выклікаюць новыя пытанні. Ці была выслана вежка ў Грушаўку? Калі адказ станоўчы, ці злучылі ўсё ж такі на радзіме Тадэвуша бюст і вежку, як было прадуледжана праектам? Ці яе так і не адслалі, а прыхавалі ў Варшаве? Думаю, калі распачаліся рэпрэсіі супраць паўстанцаў, калі жандары Мураўёва спрэз за-

ставілі краіну шыбеніцамі, было зусім не да вежак ды помнікаў... Нават прабліскі патрыятызму людзі тушылі, каб хоць іх дзеці выжылі. Таму, верагодней за ўсё, вежка засталася ў Польшчы. Бюст схавалі на Літве (у Грушаўцы). Падзел адбыўся...
Праз 25 гадоў, калі апошні нашчадак мальчэйскага рыцара Яна, апошні носьбіт прозвішча Рэйтан паставіў бюст і ўлягліся жарсці, ён адшукаў добра захаваны бюст і вырашыў перадаць яго туды, дзе волі было трохі болей, дзе да таго захоўвалася велічана капілка, якая важыла каля 6 тон. Таму Юзаф перадае бюст Тадэвуша недзе ў 1888 годзе Кракаўскаму магістрату. У 1889 г. помнік быў сабраны цалкам і ўсталяваны на скрыжаванні вуліц Баштовай, Дунаеўскай і Гарбарскай. Дакладнай датай афіцыйнага адкрыцця лічыцца чэрвень 1890 г. Устаноўка помніка не выклікала вялікага пераплаху, але пачуліся галасы крытыкі, якім не спадабаўся занадта строгі выгляд вежкі, больш падобны да магільных каплічак.
Помнік выстаяў і Першую сусветную вайну, і Другую. Немцаў ён не зацікавіў. Але калі ўзімку 1946 г. моцныя парывы ветру і магутная снегавая навапа пашкодзілі яго, камуністычны ўлады скарысталіся зручным момантам і прынялі помнік у сховішча.

ПАЛЯК?

НЕ, ЛІЦВІН-БЕЛАРУС!

У 2007 г., на 750-ю гадавіну горада, Кракаў зноў убачыў помнік Тадэвушу Рэйтану. Праўда, гэта ўжо была копія,